

Типові та індивідуальні особливості становлення й розвитку навички читання молодших школярів: реалії сьогодення

Мартиненко Валентина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Ключові слова: молодші школярі, навичка читання, особливості пізнавальних процесів, індивідуальний підхід.

У процесі навчання молодших школярів особлива роль належить повноцінній навичці читання. Від рівня її сформованості залежить якість і продуктивність пізнавальної діяльності, успішність навчання дітей з усіх шкільних предметів не лише у початковій, а й в основній і старшій школі.

Сьогодні навчання читання не може обмежуватися лише академічними цілями. Цей процес має ґрунтуватися на засадах компетентнісного підходу і передбачати функціональні цілі, пов'язані із застосуванням набутих читацьких навичок у життєвих ситуаціях, практичному досвіді.

Відповідно до вимог Типової освітньої програми для учнів 3-4 класів на завершених початкової школи учні оволодівають повноцінною навичкою читання вголос і мовчки як універсальним інструментом функціональної грамотності; здатністю самостійно працювати з текстами різних видів (художніх, науково-пізнавальних, навчальних); знаходити у них, а також в інших інформаційних джерелах потрібну інформацію, пояснювати її суть, критично оцінювати; застосовувати різні види читання (аналітичне, переглядове, вибіркове) відповідно до мети читання; формулювати нескладні висновки, знаходити аргументи, що їх підтверджують; висловлювати власні думки щодо змісту твору і доводити їх фактами з посиланням на текст; пояснювати, які нові знання, цікавий досвід здобули та ін. [4].

Вітчизняними та зарубіжними науковими школами накопичено значний досвід з формування різних аспектів читацької діяльності молодших школярів, у т.ч. становлення і розвитку навички читання. У цьому досвіді реалізовано ідеї українських дидактів, методистів, психологів, узагальнено творчі пошуки учителів-практиків початкової школи. Серед них: В.Антипець, М. Вашуленко, Н.Волошина, І.Гудзик, О.Савченко, Н.Скрипченко, З. Постолювський, І. Федоренко, Н. Чепелева та ін..

Сучасна ситуація становлення й розвитку читацької діяльності молодших школярів має свої особливості і ставить перед шкільною практикою нові завдання і виклики, необхідність поглибленої індивідуалізації, психологізації навчального процесу, які не стояли так гостро ще кілька десятиліть тому. Коротко проаналізуємо окремі з них.

Читання – складний інтегративний когнітивний процес, що об'єднує в єдину структуру пізнавальні функції, які складають основу діяльності під час читання. Як засвідчують результати педагогічних, психофізіологічних і нейрофізіологічних, соціологічних досліджень, у значній частині дітей шести, а також семи років, які сьогодні вступають до школи, відзначається вікова незрілість важливих функцій довільної регуляції діяльності, а також пізнавальних процесів, які забезпечують здійснення читацької діяльності. Наприклад, моторики – до 35 % дітей; функцій програмування і контролю – до 40%; слухо-моторних і зорових координат – до 35%; мовлення – до 60%; зорового і просторового сприймання – до 50%; різних властивостей уваги до 50%; допитливості, уяви – до 56%; емоційно-вольової сфери - до 60% дітей [1, с.25].

При цьому дефіцит розвитку або несформованість кількох чи одного з цих показників негативно впливає на технічну і смислову сторону читання. Таку від'ємну тенденцію фахівці пояснюють кількома причинами. Одна з них пов'язана з несприятливим середовищем, у якому відбувається розвиток дитини (складні сімейні відносини, погані побутові умови, недостатня соціалізація, обмеження завдань та ігрової діяльності, які сприяють розвитку

мовлення, творчого мислення; надмірна участь дітей у комп'ютерних іграх, використання іграшок із заданими програмами дій тощо).

Інша - залежить від специфіки дозрівання мозку дитини: незрілості кори і регулярних її структур, яка у дітей з труднощами навчання зберігається протягом кількох років і визначає низьку ефективність організації і реалізації всіх пізнавальних процесів. (2, с.6-7).

Функціональна незрілість значущих когнітивних функцій дітей 6-7 років не означає, що такі діти мають затримку психічного розвитку чи нездатні до успішного навчання. Більшість хронологічно знаходяться на більш ранній стадії розвитку у них базових пізнавальних функцій, ніж їхні однолітки.

Загальновідомо, що кожна дитина має свій індивідуальний темп психічної діяльності, який обумовлює темп виконання нею будь-якого виду навчальної діяльності, у т.ч. і темп читання.

Якщо швидкий темп виконання завдання (наприклад, читання у невластивому для учня темпі) порушує його звичний, індивідуальний темповий діапазон діяльності, тобто входить з ним у протиріччя, учень потрапляє у зону так званого «темпового дискомфорту». Це, зокрема, призводить до порушення психофізіологічних механізмів уваги і сприймання тексту на слух, до розстикування зорових і моторних процесів. Дитина погано диференціює букви, неправильно проводить фонемний аналіз, утруднюється у відтворенні звукового образу слова і як наслідок – читає з помилками. Крім того, в учнів, які читають швидше своїх можливостей формується такий варіант читання, коли дитина встигає упізнати перші 2-3 літери слова, а решту літер чи складів просто вгадує, - дуже часто неправильно.

Відтак, учень не сприймає, не усвідомлює текст повноцінно.

У цьому зв'язку варто сказати про повільних дітей, які є у кожному класному колективі і яким важко швидко адаптуватися до темпу мовлення учителя і загального темпу діяльності в класі.

Повільність – це не порушення розвитку дитини, це індивідуальна особливість її нервової системи, яка полягає у низькій рухливості нервових процесів.

У таких дітей темп мовлення, темп усіх рухів, темп читання і письма в 1,5 –2 рази повільніший, ніж в інших дітей. Водночас якість виконання дій у природному для них темпі може бути досить високою. У більшості повільних учнів добре розвинені пізнавальні процеси (хороше мовлення, правильне, усвідомлене читання, хороша пам'ять, увага).

З часом, коли відбудеться удосконалення різних характеристик навички читання, темп читання у повільних дітей дещо збільшиться, але все одно буде нижчим, ніж в інших однолітків. Зважаючи на це, вчитель індивідуалізує обсяг і часові затрати на виконання завдань для таких дітей.

Окрема категорія учнів, які потребують індивідуального підходу - це гіперактивні діти з дефіцитом уваги. Такі школярі характеризуються *неуважністю* (припускаються численних помилок під час читання не лише у 1-2 класах, а й у подальшому навчанні; неспроможні логічно усно відтворити прочитане; зазнають труднощів, відмовляються від роботи, яка потребує утримання уваги, зосередження; легко відволікаються на сторонні подразники); *надмірною активністю* (постійно рухаються, надміру говорять тощо); *імпульсивністю* (гостро реагують на зауваження, знаючи правила поведінки в колективі, дуже часто їх не дотримуються, перебивають співрозмовника і т. ін.).

Перелічені симптоми з'являються у дитинстві до семи років, вони не є наслідком впливу середовища чи соціальних чинників, а пов'язані з особливостями функціонування мозку [3, с.15-16].

Варто зазначити: дуже часто вчителі до категорії гіперактивних дітей з дефіцитом розвитку уваги помилково відносять звичайних активних, жвавих учнів, які не мають проблем з розвитком когнітивних процесів. З метою недопущення таких помилок, важлива своєчасна консультація із спеціалістом, що в подальшому забезпечить відповідність між педагогічними вимогами до дитини і її можливостями.

У складному процесі становлення навички читання однією з ключових передумов її успішного освоєння є рівень розвитку усного і писемного зв'язного мовлення школярів. Сьогодні ця проблема є предметом посиленої уваги як науковців, так і практиків. Багатьом

дітям важко скласти зв'язне висловлення навіть з кількох речень - за малюнком, серією малюнків, словесно описати предмет, переказати зміст прочитаного/прослуханого тексту і т. ін. Зазначені від'ємні показники, на жаль, з року в рік лише нарощуються. Таку тенденцію констатують і викладачі вишів. Вони зазначають: якщо раніше багатьом першокурсникам важко давалася побудова письмового зв'язного висловлення, то сьогодні більшість із них утруднюються усно відтворити зміст прочитаного.

Детальніше вивчення цього питання засвідчує, що показник «зв'язне мовлення» характеризує не стільки труднощі лексико-граматичного чи сенсорного оформлення мовлення, скільки труднощі програмування, планування, регуляції і контролю мовленнєвої діяльності. Аналіз мовленнєвого розвитку дітей дає підстави вважати провідним чинником, який впливає на побудову зв'язного мовленнєвого висловлення, здатність дитини до програмування мовленнєвої діяльності (регуляторну функцію мовлення). [2, с. 27]. Тобто, у дітей з проблемами побудови зв'язних висловлювань, має місце дефіцит розвитку саме цієї функції.

Кілька років тому в освітньому середовищі, а також серед батьків дітей точилися гострі дискусії щодо доцільності проведення щорічного контролю розвитку навички читання молодших школярів, які завершилися не на користь останнього. Цей вид контролю прибрали. Сьогодні маємо ситуацію, коли у 2-х класах є учні, які взагалі не читають, а значний відсоток третьокласників читають складами.

Питання врахування під час навчання читання рівнів розвитку базових пізнавальних функцій у дітей, а також навички читання, на жаль, не знаходять достатнього відображення у шкільній практиці. Відсутність цілеспрямованої пропедевтичної роботи з виявлення труднощів читання школярів негативно впливає на успішність навчання. Багато таких дітей через рік після вступу до школи потрапляють до категорії невстигаючих. Постає необхідність проведення поглибленого діагностувального обстеження дітей перед систематичним навчанням у школі для оцінки реального рівня їхнього когнітивного розвитку, врахування соціальної ситуації розвитку.

Актуальним і своєчасним є розроблення індивідуалізованих навчальних методик, які б сприяли подальшому розвитку різних характеристик навички читання в учнів з достатнім і високим рівнем її сформованості, а також корекційних адаптивних методик для учнів з індивідуально-психологічними особливостями, що сприятиме розвитку важливих пізнавальних функцій.

Література

1. Безруких М. М., Крещенко О.Ю. Психофизиологические критерии трудностей обучения чтению и письму у школьников младших классов. // Физиология человека, 2004. № 5. С. 24 – 29.
2. Корсакова Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика младших школьников, - М.: Юрайт, 2017. 156 с.
3. Суковський Є. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги дітей. Львів. 2018. 144 с.
4. Типова освітня програма для учнів 3-4 класів [електронний ресурс] <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>